

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.37(477)

Ю. Д. БАРТМАН,*аспірант**Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*

РОДОВИЙ ТА ВИДОВИЙ ОБ'ЄКТИ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 203-1 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Проаналізовано наукові підходи до визначення родового та видового об'єктів злочинів у сфері господарської діяльності і на підставі цього сформульовано визначення родового та видового об'єктів злочину, передбаченого ст. 203-1 Кримінального кодексу України.

Проблема об'єкта злочину справедливо визнається однією з найважливіших у науці кримінального права [1, с. 6, 7], адже його відсутність виключає злочин [2, с. 198], а зміст прямо впливає на суспільну небезпечність діяння. Саме об'єкт дає змогу визначити соціальну сутність злочину, з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки та механізм спричинення шкоди, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також відмежуванню його від суміжних суспільно небезпечних діянь [3, с. 96].

Безспірним у науковій доктрині є факт, що об'єкт злочину – це те, на що посягає особа, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння. Однак питання про родові поняття, яке має лежати в основі його визначення, залишається одним з найбільш дискусійних у вітчизняній науці кримінального права. Таким пропонували вважати: суб'єктивні права особи [4, с. 21, 210], людину [5, с. 27], цінності [6, с. 75–76;], правові блага [7, с. 41–45], інтереси [8, с. 41–70], правоохоронювані інтереси (блага) [9, с. 159] тощо. Найбільш обґрунтованою є точка зору А. А. Піонтковського, Б. С. Нікіфорова, М. Й. Коржанського, В. К. Глістіна, В. Я. Тація та інших науковців про те, що об'єктом злочину є суспільні відносини. Згідно з нею об'єктом злочину виступають суспільні відносини, на які посягає злочин, завдаючи їм певної шкоди, і які знаходяться під охороною закону про кримінальну відповідальність [3, с. 97].

Дискусійним є й питання класифікації об'єктів злочину. Найпоширенішою є триступенева класифікація об'єктів (по вертикалі) на загальний, родовий та безпосередній. Разом із тим, зважаючи на урізноманітнення охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин, на сучасному етапі розвитку юридичної науки дедалі більшої актуальності набирає чотири-

ступенева класифікація. Вона полягає у виділенні поряд із родовим видового об'єкта злочину, котрий, на думку Е. А. Фролова, співвідноситься як частина з цілим або як вид з родом, що й було покладено в основу його найменування [10, с. 203, 204]. З цією точкою зору погоджується і В. Я. Тацій, зауважуючи, що виділення самостійного видового об'єкта не повинне суперечити триступеневій класифікації і має право на існування тільки поряд із нею [1, с. 88].

З'ясовуючи родовий об'єкт злочину, передбаченого ст. 203-1 Кримінального кодексу (далі – КК) України, потрібно звернути увагу й на те, що законодавець відніс указану статтю до злочинів у сфері господарської діяльності. Незважаючи на об'єднання господарських злочинів у одному розділі, питання визначення їх родового об'єкта вирішується в теорії кримінального права по-різному. Погляди науковців щодо об'єкта господарських злочинів можна поділити на чотири групи: прихильники першої (В. Я. Тацій, Т. О. Бушуєва, А. А. Піонтковський, В. Д. Меньшагін, С. Я. Булатов, В. О. Навроцький, М. О. Беляєв, Ю. І. Ляпунов та ін.) вважають родовим об'єктом злочинів у сфері господарської діяльності народне господарство або його систему; представники другої групи (В. В. Сташис, Г. М. Борзенков, В. С. Комісаров тощо) – суспільні інтереси у сфері господарювання; третя група (С. В. Познишев, П. А. Воробей, Є. Л. Стрельцов, Н. М. Ляпунова тощо) – господарську діяльність; четверта (І. І. Кучеров, Т. Л. Сергєєва, О. І. Перепелиця, Ю. В. Опалінський, В. М. Киричко, Ф. А. Лопушанський, В. П. Філонов, Ю. Л. Титаренко, О. Я. Светлов тощо) – систему суспільних відносин, що виникають у процесі господарської діяльності й охороняються кримінальним правом [11, с. 23, 24].

Найбільш переконливою ми вважаємо точку зору В. Я. Тація, який зазначає, що родовий об'єкт господарських злочинів необхідно визначати за допомогою поняття «система господарства» [12, с. 12–14], яке, на його думку, відображає не лише сутність, а й динаміку розвитку родового об'єкта господарських злочинів. Під час визначення родового об'єкта господарських злочинів за допомогою вказаного поняття слід враховувати те, що господарство у власному розумінні цього слова означає сукупність взаємопов'язаних суспільним поділом праці сфер і галузей економіки певної країни, які у процесі свого розвитку формують систему суспільного відтворення [13, с. 563, 564], а поняття «система» – закономірний зв'язок, взаємодію окремих елементів, принципи та закони такої взаємодії [14, с. 583, 584]. Тому систему господарства як родовий об'єкт злочинів у сфері господарської діяльності з позиції суспільних відносин можна визначити як взаємопов'язану та структуровану сукупність організаційних і функціональних суспільних відносин у сфері господарства. Таке визначення дає можливість розглядати родовий об'єкт злочинів у сфері господарської діяльності як з точки зору господарства у власному розумінні (взаємопов'язаної сукупності сфер й галузей економіки), так і в динаміці, тобто відобразити існування, розвиток явища, зв'язок та взаємодію її елементів, та з функціональної сторони (принципи й закони існування та розвитку господарства).

Система господарства як комплексне поняття охоплює всю сукупність суспільних відносин, на яку посягають злочини, передбачені в розділі VII КК України. Якщо аналізувати таку сукупність через призму будь-якого елемента системи, то потрібно водночас відзначити різку неоднорідність суспільних відносин, що її формують. Така різноманітність зумовлює певну складність у розумінні як родового об'єкта злочинів у сфері господарської діяльності, так і у визначенні безпосередніх об'єктів конкретних злочинів. Тому виокремлення окремими науковцями видових об'єктів злочинів у сфері господарської діяльності дає можливість: по-перше, відобразити структуру та обсяг системи господарства як родового об'єкта злочинів у сфері господарської діяльності, по-друге, прослідкувати місце кожного безпосереднього об'єкта злочину в такій структурі, а отже, і конкретизувати його взаємозв'язок з системою в цілому, по-третє, полегшити визначення безпосереднього об'єкта з урахуванням зв'язків у середині системи.

Можливість виділення видових об'єктів злочинів у сфері господарської діяльності підкреслювали Ю. В. Головльов [15, с. 8], О. І. Перепелиця [16, с. 5, 6], О. Е. Радутний [17, с. 55], В. О. Навроцький [18, с. 11], М. М. Панов [11, с. 26] та інші вчені. Разом із тим треба зазначити, що в науковій літературі існують різні підходи до типології господарських злочинів [19, с. 7, 8; 20, с. 87, 88; 21, с. 199; 22, с. 18; 18, с. 25]. Залежно від визначення видового об'єкта до різних груп відносять і злочин, передбачений ст. 203-1 КК України. Наприклад, О. Е. Радутний відносить злочин, передбачений ст. 203-1 КК України, до злочинів у сфері підприємницької діяльності об'єднуючи його зі злочинами, передбаченими статтями 202, 203, 205, 206, 213, 214, 212-1, 232-1 КК України [17, с. 67–69]. До злочинів, що посягають на загальні принципи та встановлений порядок здійснення підприємницької діяльності або окремих її видів, В. Р. Мойсик відносить злочин, передбачений ст. 203-1 КК та злочини, передбачені статтями 202, 203, 204, 205, 209, 213, 214, 217, 218, 219, 220, 221 КК України [23, с. 30–32]. Е. П. Соловйов виділяє злочини проти конкурентних відносин та відносин у сфері промислової власності, до яких відносить злочини, передбачені статтями 203-1, 206, 228, 229, 231, 232 КК України [24, с. 10–15]. Є. Л. Стрельцов групу злочинів, передбачених статтями 201, 202, 203, 203-1, 205, 206, 213, 214 КК України, класифікує як злочини у сфері господарювання та підприємництва [25, с. 373]. Як критерій систематизації злочинів у сфері господарської діяльності використовують видовий об'єкт злочину В. В. Сташис, В. І. Борисов, Л. В. Дорош та О. І. Перепелиця, які об'єднують злочини, передбачені статтями 202, 203, 203-1, 205, 206, 209, 213, 226, 228–232 КК України у групу під назвою «злочини, що посягають на суспільні відносини, які регулюють підприємницьку та іншу господарську діяльність юридичних осіб та інших господарюючих суб'єктів» [26, с. 17, 18]. Н. О. Гуторова виділяє злочини, що посягають на відносини, які забезпечують безпеку господарської діяльності (статті 202, 203, 203-1, 213 КК України) [27, с. 145, 147–149]. О. О. Дудоров – злочини проти порядку зайняття підприємницькою та іншою господарською діяльністю (статті 202, 203, 203-1, 205, 209, 213, 214 КК України) [28, с. 21–24], П. П. Андрушко – злочини, що посягають на встановлений порядок здійснення господарської діяльності взагалі та окремих її видів (статті 202, 203, 203-1, 204, 205, 213, 214 КК України) [29, с. 85, 86]. Заслуговує

на увагу й думка, згідно з якою злочин, передбачений ст. 203-1 КК України, належить до групи злочинів у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності у сфері господарювання (статті 202, 203, 203-1, 205, 206, 209, 209-1, 213, 214, 228, 229, 231 і 232 КК України) [30, с. 186]. Нарешті А. В. Філіпп, яка ґрунтовно дослідила дане питання, видовим об'єктом злочину, передбаченого ст. 203-1 КК України, визнає «правопорядок у сфері легалізації та здійснення підприємницької діяльності та окремих її видів» [31, с. 9].

Отже, більшість учених пов'язують видовий об'єкт злочину, передбаченого ст. 203-1 КК України, із суспільними відносинами у сфері підприємницької діяльності та суспільними відносинами у сфері господарської діяльності або суспільними відносинами у сфері інших видів господарської діяльності. Такий висновок цілком правомірний, адже як у назві Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування», так і в ст. 1 названого Закону наголошується, що регулюванню підлягає саме діяльність суб'єктів господарювання, тобто господарська діяльність [32]. Відповідно до ст. 3 Господарського кодексу (далі – ГК) України під господарською діяльністю слід розуміти діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Така діяльність буває комерційною (підприємництвом) та некомерційною [33].

На наш погляд, встановлюючи співвідношення роду та виду, потрібно зазначити, що не можна ототожнювати поняття господарської діяльності в кримінально-правовому розумінні та поняття господарської діяльності у розумінні ГК України, адже кримінально-правове бачення господарської діяльності є ширшим та формується на основі аналізу безпосередніх об'єктів усіх злочинів, що входять до розділу VII КК України, та на базі поняття господарства як сукупності галузей виробництва й праці. Поняття господарської діяльності, надане в ГК України набагато вужче за свою сутність від поняття «система господарства» і не охоплює всієї сукупності суспільних відносин, які охороняються нормами розділу VII Особливої частини КК України. Разом із тим поняття господарської діяльності в розумінні ГК України повністю охоплюється поняттям «система гос-

подарства». У п. 4 ст. 3 ГК України вказано, що сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські, внутрішньогосподарські відносини. Отже, можна зробити висновок, що поняття «суспільні відносини в сфері господарської діяльності» у сенсі ГК України є занадто вузьким для відображення родового об'єкта злочинів у сфері господарської діяльності. Проте воно може відігравати роль видового об'єкта (наприклад суспільні відносини, яким завдається шкода у випадку вчинення злочину, передбаченого ст. 211 КК України, не охоплюються суспільними відносинами у сфері господарської діяльності у розумінні ГК України). Такої позиції дотримується, зокрема, О. О. Дудоров, який вважає, що включення норм про відповідальність за злочини проти системи оподаткування до розділу VII Особливої частини КК України загалом є невдалим кроком, який не враховує того, що приписи регулятивного законодавства не дозволяють визнавати відносини, пов'язані із введенням і сплатою податків і зборів, частиною господарських відносин [34, с. 26]. На думку Н. О. Гуторової, неохоплення державних фінансів суспільними відносинами у сфері господарювання зумовлює доцільність їх виділення як окремого родового об'єкта [35, с. 82–86].

Аналогічно системі господарства господарська діяльність складається із взаємопов'язаних структурованих елементів, а саме з сукупності галузей виробництва та праці, в яких можливі відповідно підприємство чи некомерційна господарська діяльність, і функціональної складової – втілених у нормативних актах основних принципів та законів здійснення підприємницької та непідприємницької господарської діяльності. У динаміці господарська діяльність із позиції ГК України як система відображає існування, розвиток явища, зв'язок та взаємодію елементів підприємництва й некомерційної господарської діяльності. Для кримінального права найбільш повним і зручним, як було підкреслено, є визначення об'єкта злочину за допомогою поняття суспільних відносин. Тому *господарська діяльність (у розумінні ГК України) як соціальна система – це взаємо пов'язана та структурована сукупність організаційних та функціональних суспільних відносин у сфері підприємництва та некомерційної господарської діяльності.*

Отже, система господарства виступаючи родовим об'єктом злочинів у сфері господарської діяльності включає в себе і суспільні відносини у сфері господарської діяльності в значенні ГК України, тобто взаємопов'язану та структуровану

сукупність організаційних та функціональних суспільних відносин у сфері підприємництва та некомерційної господарської діяльності. Саме таким видом суспільних відносин охоплюється безпосередній об'єкт злочину, передбачений ст. 203-1 КК України.

Як бачимо, поняття видового об'єкта формується на рівні узагальнення суспільних відносин, які становлять безпосередні об'єкти більш-менш виокремленої групи злочинів [10, с. 203, 204]. Тому *видовим об'єктом* злочину, передбаченого ст. 203-1 КК України, *так само, як і*

злочинів, передбачених статтями 203-2, 204, 205, 206, 212-1, 213, 232-1 КК України, є суспільні відносини у сфері підприємництва та некомерційної господарської діяльності.

Встановлення родового та видового об'єктів злочину, передбаченого ст. 203-1 КК України, відіграє визначальну роль у дослідженні безпосереднього об'єкта вказаного злочину. Існуюче співвідношення між ними як цілого та його частини дозволяє встановити межі тих конкретних суспільних відносин, які поставлені під охорону за ст. 203-1 КК України.

Список використаної літератури

1. Тацій В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В. Я. Тацкий. – Харьков : Вища шк., 1988. – 198 с.
2. Курс уголовного права. Общая часть. Т. 1. Учение о преступлении / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. – М. : Зерцало, 1999. – 592 с.
3. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Гютюгін та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-те вид., переробл. і доповн.]. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
4. Фейербах А. Уголовное право : учебник / А. Фейербах. – СПб. : Мед. тип., 1810. – 329 с.
5. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Г. П. Новоселов. – М. : НОРМА, 2001. – 208 с.
6. Фесенко Є. В. Цінності як об'єкт злочину / Є. В. Фесенко // Право України. – 1999. – № 6. – С. 75–78.
7. Гаврик С. Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развитие законодательства / С. Б. Гавриш. – Х. : Основа, 1994. – 640 с.
8. Каиржанов Е. К. Интересы трудящихся и закон. Проблема объекта преступления / Е. К. Каиржанов. – Алма-Ата : Казахстан, 1973. – 160 с.
9. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть : курс лекций / А. В. Наумов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : БЕК, 1999. – 590 с.
10. Фролов Е. А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления / Е. А. Фролов // Сборник научных трудов. – 1969. – Вып. 10. – С. 184–225.
11. Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків : монографія / М. М. Панов ; наук. ред. В. І. Борисов. – Х. : Право, 2009. – 184 с.
12. Тацій В. Я. Ответственность за хозяйственные преступления / В. Я. Тацкий. – Харьков : Харьк. юрид. ин-т, 1979. – 136 с.
13. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. Т. 1 / за ред. С. В. Мочерного. – Л. : Світ, 2005. – 616 с.
14. Філософський енциклопедичний словник / ред. В. І. Шинкарук, Є. К. Бистрицький та ін. – К. : Абрис, 2002. – 744 с.
15. Головлев Ю. В. Ответственность за хозяйственные преступления в сфере торговли в условиях рыночной экономики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Головлев Юрий Владимирович. – Н. Новгород, 1993. – 23 с.
16. Перепелица А. И. Уголовная ответственность за хозяйственные преступления в сфере предпринимательской деятельности. Комментарий к действующему законодательству / А. И. Перепелица. – Харьков : Рубикон, 1997. – 106 с.
17. Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю : монографія / О. Е. Радутний. – Х. : Ксилон, 2008. – 202 с.
18. Навроцький В. О. Господарські злочини : лекції для студ. юрид. ф-ту / В. О. Навроцький. – Л. : Юрид. ф-т Львів. ун-ту ім. Івана Франка, 1997. – 85 с.
19. Леонтьев Б. М. Ответственность за хозяйственные преступления / Б. М. Леонтьев. – М. : Госюриздат, 1963. – 192 с.
20. Тацій В. Я. Ответственность за хозяйственные преступления. Объект и система / В. Я. Тацкий. – Харьков : Вища шк., 1984. – 231 с.
21. Гаухман Л. Д. Уголовная ответственность за преступления в сфере экономики / Л. Д. Гаухман, С. В. Максимов. – М. : Юринформ, 1996. – 290 с.
22. Боротьба з господарськими злочинами / [Лопушанський Ф. А., Філонов В. П., Титаренко Ю. Л., Світлов О. Я., Ришелюк А. М., Коваленко О. І.]; за ред. Ф. А. Лопушанського, Ю. Л. Титаренко. – Донецьк : Донец. ін-т внутр. справ, 1997. – 160 с.
23. Мойсик В. Р. Проблеми кримінальної відповідальності за шахрайство з фінансовими ресурсами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Мойсик Володимир Романович. – К., 2002. – 222 с.

24. Соловійов Е. П. Теоретичні та практичні питання кримінальної відповідальності за фіктивні дії в підприємстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Соловійов Едуард Петрович. – Х., 2005. – 19 с.
25. Уголовное право Украины. Общая и особенная части : учебник / под ред. Е. Л. Стрельцова. – Харьков : Одиссей, 2002. – 672 с.
26. Кримінальне право України: проблеми теорії та практики застосування / Сташис В. В., Борисов В. І., Дорош Л. В., Перепелиця О. І. // Питання боротьби зі злочинністю. – Вип. 7. – 2003. – С. 3–33.
27. Гуророва Н. А. Уголовное право Украины. Особенная часть : консп. лекций / Н. А. Гуророва. – Харьков : Одиссей, 2003. – 320 с.
28. Дудоров О. О. Злочин у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика : монографія / О. О. Дудоров. – К. : Юрид. практика, 2003. – 924 с.
29. Андрушко П. П. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: кримінально-правова характеристика / П. П. Андрушко, М. С. Короткевич. – К. : Юрисконсульт, 2005. – 292 с.
30. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Гютогін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-те вид., переробл. і доповн.]. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
31. Філіпп А. В. Кримінальна відповідальність за незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Філіпп Анастасія Володимирівна. – Д., 2011. – 20 с.
32. Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування [Електронний ресурс] : закон України від 17 січ. 2002 р. № 2953-III. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2953-14>.
33. Господарський кодекс України : за станом на 3 груд. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15&p=1322783628510981>.
34. Дудоров О. О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Дудоров Олександр Олексійович. – К., 2007. – 34 с.
35. Гуророва Н. О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Гуророва Наталія Олександрівна. – Х., 2001. – 384 с.

Надійшла до редколегії 14.12.2012

БАРТМАН Ю. Д. РОДОВОЙ И ВИДОВОЙ ОБЪЕКТЫ ПРЕСТУПЛЕНИЯ, ПРЕДУСМОТРЕННОГО СТ. 203-1 УГОЛОВНОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ

Проанализированы научные подходы к определению родового и видового объектов преступлений в сфере хозяйственной деятельности, и на основании этого сформулировано определение родового и видового объектов преступления, предусмотренного ст. 203-1 Уголовного кодекса Украины.

BARTMAN Y. GENERIC AND THE SPECIFIC OBJECTS OF THE CRIME ENVISAGED BY AN ARTICLE 203-1 OF CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The scientific approaches to the definition of generic and specific objects of crimes in the field of economic activity are analyzed and on the basis of it the definition of generic and specific objects of the crime envisaged by an Article 203-1 of Criminal Code of Ukraine is formulated.

УДК 343.971

В. С. БАТИРГАРЕЄВА,

*доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
заступник директора Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України*

РОЛЬ ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ У СИСТЕМІ ДЕТЕРМІНАНТ АВТОТРАНСПОРТНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Проаналізовано роль і значення правосвідомості та правової культури людини у механізмі злочинної поведінки при вчиненні автотранспортних правопорушень. Зроблено висновок, що зазначені компоненти виступають визначальним суб'єктивним фактором вчинення даного виду злочинних проявів.

Щорічне зростання автотранспортного парку в Україні, постійна інтенсифікація й ускладнення дорожнього руху та збільшення питомої ваги й значення техногенної складової у вигляді різноманітного застосування транспортних засобів у процесі розвитку людського потенціалу